

تحلیل گفتمان: با تاکید بر گفتمان انتقادی به عنوان روش تحقیق کیفی

دکتر صمد کلانتری¹
دکتر محمد عباس زاده²
موسی سعادت³
رنا پورمحمد⁴
نیر محمدپور⁵

چکیده

تحلیل گفتمان، رویکردی میان رشته‌ای است که ریشه در زبان‌شناسی دارد. این اصطلاح برای اولین بار توسط «زلیک هریس» به کار رفته است. هدف عمده تحلیل گفتمان این است که تکنیک و روش جدیدی را در مطالعه متون، رسانه‌ها، فرهنگ‌ها، علوم، سیاست، اجتماع و مواردی مانند آن به دست آورد. بنابراین، تحلیل گفتمان جزء روش‌های تحقیق کیفی بوده که جهت کشف معنای به کار رفته در متن یا سخن به کار می‌رود و از آن در زمینه‌های مختلف مانند سیاست، رسانه‌ها و ... استفاده می‌شود. رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی سیری تکوینی از تحلیل گفتمان در مطالعه‌های زبان-شناختی است که تحلیل گفتمان را به لحاظ نظری و روش‌شناختی از سطح توصیف

1- استاد گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی و احد شهرضا.

E-mail: m.abbaszadeh1@yahoo.com

2- استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه تبریز.

E-mail: musa.saadati@yahoo.com

3- کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی.

E-mail: purmohammadr@gmail.com

4- دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی.

E-mail: n_mohammadpour2006@yahoo.com

5- کارشناس ارشد جامعه‌شناسی.

متون به سطح تبیین ارتقا داده است و به لحاظ محدوده تحقیق نیز گستره آن را از سطح بافت موقعیت فرد به سطح کلان یعنی، جامعه، تاریخ و ایدئولوژی وسعت بخشیده است. در تحلیل گفتمان انتقادی نقد ایدئولوژی و قدرت بیش از سایر انواع تحلیل گفتمان مورد توجه قرار دارد. این مقاله در صدد است ضمن معرفی تحلیل گفتمان انتقادی، نظریه پردازان مطرح در این حوزه را به ایجاز معرفی نماید.

واژگان کلیدی: تحلیل گفتمان، تحلیل گفتمان انتقادی، ایدئولوژی، قدرت.

مقدمه

انسان‌ها، زبان را به منظوره‌های مختلفی چون انتقال و کسب اطلاعات، بیان احساس‌ها و مواردی از این قبیل به کار می‌برند. از طرف دیگر، انسان‌ها به کمک تجربه‌های شخصی خود از محیط بیرون و گفتار دیگران، برداشت‌ها و تعبیری حاصل می‌کنند که گاه با واقعیت تطابق دارد و گاه فاصله‌ای در این بین موجود است و همین عدم تطابق برخی تعابیر با واقعیت‌ها باعث می‌شود که از گفتگو بین دو یا چند نفر تعبیر دیگری استنباط شود. وقتی شخصی قطعه‌ای از زبان را می‌خواند یا می‌شنود، نه تنها تلاش می‌کند معنای واژه‌ها را بفهمد، بلکه درصدد است که مقاصد نویسنده یا سخنگو را نیز استنباط کند. پاره‌ای از جمله‌ها یا قطعه‌ای از گفتارها را از نظر معنا نمی‌توان فهمید، مگر این‌که انسان بداند چه کسی صحبت می‌کند، درباره چه چیزی یا چه کسی حرف می‌زند، چه زمانی و در چه مکانی مطلب را بیان کرده است. گفتمان‌ها نه تنها مربوط به چیزهایی است که می‌توانند گفته شوند یا درباره‌شان فکر شود، بلکه درباره این نیز هست که چه کسی، در چه زمانی و با چه آمریتی می‌تواند صحبت کند. گفتمان‌ها، مجسم‌کننده معنا و ارتباط‌های اجتماعی است. فوکو اشاره می‌کند که تکیه وی بر گفتمان به گونه‌ای مستقل از زبان و اندیشه، بدین معنا نیست که در مقابل سلطه آن نمی‌توانیم کاری بکنیم. گفتمان‌ها اعمالی هستند که به طور نظام‌مند موضوعاتی را شکل می‌دهند که خود سخن می‌گویند. گفتمان‌ها درباره موضوع‌های صحبت نکرده و هویت موضوع‌ها را تعیین نمی‌کنند، آن‌ها سازنده موضوع‌ها بوده و در فرآیند این

سازندگی، مداخله خود را پنهان می‌دارند (تاجیک، 1377: 15). بر این اساس می‌توان گفت که تحلیل گفتمان در مجموع جزء روش‌های تحقیق کیفی بوده که جهت کشف معنای به کار رفته در متن یا سخن به کار می‌رود و از آن در زمینه‌های مختلف مانند سیاست، رسانه‌ها و ... استفاده می‌شود. تحلیل گفتمان انتقادی¹ یک متدولوژی ترکیبی می‌باشد که بیشتر توسط محققان اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این روش، از تحلیل کمی و کیفی برای بررسی روابط بر مبنای تئوری انتقادی استفاده می‌شود. CDA کاربرد نظریه‌ی انتقادی برای تحلیل محتوی می‌باشد (Agiro, 2009). CDA با توجه به ریشه‌های انتقادی آن که در سنت زبان‌شناختی انتقادی قرار دارد، تلاش می‌کند تا شیوه‌های توصیف زبان‌شناختی سنتی را در فعالیت‌های انتقادی به کار بگیرد. به طوری که این احتمال وجود دارد که کل پروژه‌ها را از آغاز آن تا به حال بی اعتبار سازد (Jones, 2007: 356).

تحلیل گفتمان² به «سخن کاوی»، «تحلیل کلام» و «تحلیل گفتار» نیز ترجمه شده است (فرکلاف، 1379: 8). از این حیث، تحلیل گفتمان یک رویکرد میان رشته‌ای پیچیده و گسترده‌ای است که شامل رویکردهای روش‌شناختی و نظری متفاوت از زبان‌شناسی، مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی می‌باشد (Wortham, 2007). در زمان حاضر، گونه‌های مختلفی از تحلیل گفتمان در دسترس است. روان‌شناسی گفتمانی که توسط ادواردز و پاتر³ (1992)، هاره⁴ و پاتر و وترل⁵ (1998) بسط پیدا کرده، سعی دارد نشان دهد که چگونه در گفتگوها «گونه‌های مختلف گفتگوی شرکت کنندگان درباره رویدادها (خاطره‌ها، توصیف‌ها، فرمول‌بندی‌ها) بر ساخته شده‌اند تا تعاملات ارتباطی برقرار کنند» (فلیک، 1387: 361). در سال‌های اخیر، تحلیل گفتمان تاثیر مهمی روی روان‌شناسی اجتماعی به ویژه در بریتانیا داشته است. تحلیل گفتمان، متدهای جدید تحقیق و نیز

1- Critical Discourse Analysis(CDA)

2- Discourse Analysis

3- Edwards & Potter

4- Harre

5- Wetherell

شیوه‌های جدید مفهوم‌سازی¹ سوال‌های تحقیقاتی را ارائه کرده است (Anataki, edal: 2002).

اصطلاح تحلیل گفتمان، نخستین بار در سال 1952 در مقاله‌ای از زبان‌شناس معروف انگلیسی «زلیک هریس»² به کار رفته است (بهرام‌پور، 1379: 8). زلیک در این مقاله دیدی صورت‌گرایانه از «جمله» به دست داد و تحلیل گفتمان را صرفاً نگاهی صورت-گرایانه و ساختارگرایانه به جمله و متن برشمرد. بعد از هریس، بسیاری از زبان‌شناسان تحلیل گفتمان را نقطه مقابل تحلیل متن دانسته‌اند. به اعتقاد این عده، تحلیل گفتمان، شامل تحلیل ساختار زبان گفتاری (مانند گفتگو، مصاحبه و سخنرانی) و تحلیل متن شامل تحلیل ساختار زبان نوشتاری (مانند مقاله، داستان، گزارش و ...) است. دیری نگذشت که بعضی از زبان‌شناسان، این مفهوم را در معناهای متفاوتی به کار بردند. دسته اخیر معتقد بودند که تحلیل گفتمان بیشتر به کارکرد یا ساختار جمله و کشف و توصیف روابط آن می‌پردازد. به عبارت دیگر، تحلیل گفتمان نزد این عده، عبارت بود از شناخت رابطه جمله‌ها با یکدیگر و نگرستن به کل آن چیزی که نتیجه این روابط است. مطابق این تعریف، در تحلیل گفتمان (برخلاف تحلیل‌های سنتی زبان‌شناسان)، دیگر صرفاً با عناصر نحوی و لغوی تشکیل دهنده جمله، به عنوان عمده‌ترین مبنای تشریح معنا: یعنی، زمینه متن سر و کار نداریم، بلکه فراتر از آن با عوامل بیرون از متن، یعنی بافت موقعیتی، فرهنگی، اجتماعی و ... سر و کار داریم (بهرام‌پور، 1379: 8). بنابراین، تحلیل گفتمان، چگونگی تبلور و شکل‌گیری معنا و پیام واحدهای زبانی را در ارتباط با عوامل درون زبانی (زمینه متن واحدهای زبانی، محیط بلا فصل زبانی مربوطه و نیز کل نظام زبانی) و عوامل بیرون زبانی (زمینه اجتماعی، فرهنگی و موقعیتی) بررسی می‌کند (فرکلاف، 1379: 8). مطالعه حاضرگامی در جهت شناخت تحلیل گفتمان، اهداف، پیش‌فرض‌ها و نیز نظریات مطرح در این حوزه می‌باشد.

1- Conceptualising
2- Zellig Harris

تعریف تحلیل گفتمان

واژه گفتمان¹ که سابقه آن بنا بر برخی منابع، به قرن 14 میلادی بر می گردد، از واژه فرانسوی Discourse و لاتین Discourses به معنی گفتگو، محاوره، گفتار و از واژه Discurrer - Discursum به معنی طفره رفتن، سرباز زدن از، تعلل ورزیدن و ... گرفته شده است (بشیر، 1385: 9). «وان دایک²» در توضیح معنایی گفتمان، آن گونه که در زبان روزمره و فرهنگ‌های لغات به کار می‌رود، گفتمان را شکلی از کاربرد زبان، مثلاً در یک سخنرانی یا حتی به طور کلی‌تر، زبان گفتاری یا شیوه سخن گفتن می‌داند (میرفخرایی، 1383: 7-8).

گفتمان در گستره مفهومی خود، به ویژه در بیان غیر فنی، صرفاً به مفهوم صحبت، مکالمه یا گفتگو می‌باشد، که گاه به طور تلویحی بیانگر نوعی هدف آموزشی و تعلیمی نیز است. از این رو خطابه، موعظه، سمینار، سخنرانی و رساله را می‌توان نوعی گفتمان به معنای عام کلمه به حساب آورد. اما در معنای فنی، علمی و زبان‌شناسانه‌ی آن، که برای اولین بار در اواسط دهه 1960 توسط اندیشمند فرانسوی «بنونیسته³» به کار گرفته شد، گفتمان به جنبه‌هایی از زبان می‌پردازد که تنها می‌توان آن‌ها را با ارجاع به متکلم، وضعیت یا موقعیت مکانی و زمانی وی یا با ارجاع به متغیرهای دیگر بیان نمود، که در مشخص کردن بسترهای بافت موضوعی پاره گفتار به کار می‌روند. در این کاربرد فنی، گفتگو شرط مقدماتی هر گفتمان است و به بیان «دایان مک دانل⁴» گفتمان هر نوع گفتار و کلام و نوشتاری را که در جریان اجتماعی شکل می‌گیرد، شامل می‌شود (فرقانی، 1382: 62-60). «یول و براون⁵»، در تعریف تحلیل گفتمان می‌نویسند: «تحلیل گفتمان، تجزیه و تحلیل زبان در کاربرد آن است، در این صورت نمی‌تواند منحصر به توصیف صورت‌های زبانی مستقل از اهداف و کارکردهایی باشد که

1- Discourse

2- VanDijk

3- Benveniste

4- Dayan Macdaniel

5- Yule & Brown

این صورت‌ها برای پرداختن به آن‌ها در امور انسانی به وجود آورده‌اند» (فرکلاف، 1379: 9).

شیفرین¹ نیز با تکیه بر گستره متنی، تحلیل گفتمان را چنین تعریف می‌کند: «تحلیل گفتمان می‌کوشد تا نظام و آرایش متنی عناصر زبانی را مطالعه کند. بنابراین، واحدهای زبانی نظیر مکالمه‌ها یا متون نوشتاری را بررسی می‌کند». بر این اساس، تحلیل گفتمان با کاربرد زبان در زمینه‌های اجتماعی به ویژه با تعامل‌ها یا مکالمه‌ها میان گویندگان سر و کار دارد (همان: 19). تحلیل گفتمان نزد زلیک هریرس، روشی است برای تحلیل گفتار یا نوشتار پیوسته و این به معنای بسط زبان‌شناسی توصیفی است به ورای محدوده جمله در یک زمان و در جهت ایجاد ارتباط بین فرهنگ و زبان، تحلیل گفتمان، تحلیل چنین واحد زبانی بالاتر از جمله است. واحدی که به نظر چیف² بسیار متنوع است (یارمحمدی، 1383: 199-198). از منظر دیگر، تحلیل گفتمان و متن به شاخه‌ای از زبان‌شناسی جدید اطلاق می‌شود که هدف آن توصیف کلام پیوسته معنی‌دار بالاتر از جمله است (آقاگل‌زاده، 1385: 57-46). با توجه به تعاریف ارائه شده در باب تحلیل گفتمان می‌توان پیش‌فرض‌ها و انگاره‌های زیر را جهت اجرا و شناخت این تحلیل مطرح نمود: انسان‌های مختلف، به متن یا گفتار واحد، متفاوت می‌نگرند. یعنی انسان‌های مختلف از متن واحد، برداشت یکسان و واحدی ندارند. دالی متفاوت می‌تواند برای اشاره به مدلولی ظاهراً یکسان استفاده شود. خواندن (برداشت و تفسیر از متن)، همیشه نادرست خواندن (برداشت نادرست از متن) است. متن را بایستی به عنوان کل معنادار نگریست و این معنا لزوماً در خود متن نیست. هیچ متن خنثی یا بی‌طرفی وجود ندارد. متن‌ها بار ایدئولوژیک دارند، و حقیقت همیشه در خطر است. در هر گفتمانی حقیقت نهفته است، اما هیچ گفتمانی دارای تمامی حقیقت نیست. نحو³ متن نیز معنادار است، چون نحو دارای معانی اجتماعی و ایدئولوژیک است و این معانی در جای خود به عواملی که دال‌ها را می‌سازند، نظیر: رمزها، بافت‌ها، مشارکت‌ها و تاریخ مختلف،

1- Shifrin

2- Chafe

3- Syntax

وابسته‌اند. معنا همان طور که از متن ناشی می‌شود از بافت یا زمینه اجتماعی و فرهنگی نیز تاثیر می‌پذیرد. معنا و پیام یک متن¹ در بین نوشته‌های آن متن قرار دارد. هر متنی در زمینه‌ها و موقعیت‌های خاصی تولید می‌شود، از این رو رنگ خالق خود را همیشه به خود دارد. هر متنی به یک منبع قدرت یا اقتدار (نه لزوماً سیاسی) مرتبط است. گفتمان سطوح و ابعاد متعددی دارد، یعنی نه یک سطح گفتمانی وجود دارد و نه یک گفتمان (بهرام‌پور، 1387). مهم‌ترین اهداف تحلیل گفتمان نیز با توجه به پیش‌فرض‌های مطرح شده عبارتند از:

(الف): نشان دادن رابطه بین نویسنده متن و خواننده. (ب): روشن ساختن ساختار عمیق و پیچیده تولید متن، یعنی «جریان تولید گفتمان». (ج): نشان دادن تاثیر بافت متن (واحدهای زبانی) و بافت موقعیتی (عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، تاریخی و شناختی) بر روی گفتمان. (د): نشان دادن موقعیت و شرایط خاص تولیدکننده گفتمان (شرایط گفتمان). (ه): نشان دادن بی‌ثباتی معنا. یعنی معنا همیشه در حال تغییر است، هرگز کامل نیست و هیچ وقت به طور کامل درک نمی‌شود. (و): آشکار ساختن رابطه بین متن و ایدئولوژی، تحلیل گفتمان از بدو پیدایش همواره در صدد بوده است تا نشان دهد که هیچ متن، گفتار یا نوشتاری بی‌طرف نیست، بلکه به موقعیتی خاص وابسته است. این امر ممکن است کاملاً عمدی و ناآگاهانه باشد. (ی): هدف عمده تحلیل گفتمان این است که تکنیک و روش جدیدی را در مطالعه متون، رسانه‌ها فرهنگ‌ها، علوم، سیاست، اجتماع و ... به دست آورد (یارمحمدی، 1383: 4).

تحلیل گفتمان انتقادی

دیوید کریستال² (1992)، در تعریف تحلیل CDA می‌گوید: «رویکردی به تجزیه و تحلیل زبان است که هدف آن، آشکارسازی روابط پنهان قدرت و فرایندهای ایدئولوژیکی در زبان‌شناسی است» (آقاگل‌زاده، 1385: 11).

1- Text
2- David Crystal

نورمن فرکلاف¹، تحلیل انتقادی را روشی می‌داند که در کنار سایر روش‌ها برای بررسی تغییرات اجتماعی و فرهنگی به کار گرفته می‌شود و مرجعی است که در نزاع علیه استثمار و سلطه، مورد استفاده قرار می‌گیرد (یارمحمدی، 1383: 105). در واقع فرکلاف، CDA را توسعه یک چارچوب تحلیلی (تئوری و متد) برای مطالعه زبان در رابطه با قدرت و ایدئولوژی می‌داند (Rahimi & Amalsaleh, 2008: 118).

هیلاری جنکس²، CDA را این‌گونه تعریف می‌کند: «CDA در جستجوی این است که گفتمان چگونه در روابط قدرت درگیر شده است» (Hoepfner, 2006: 5).

وندایک³، CDA را نوعی تحلیل گفتمان می‌داند که روش‌های سوء استفاده از قدرت اجتماعی، سلطه و نابرابری و نیز مقاومت متون دریافت‌های اجتماعی و سیاسی در مقابل آن‌ها را مورد مطالعه قرار می‌دهد. او معتقد است که با چنین روش تحلیلی، تحلیل‌گران گفتمان انتقادی در تلاشند تا نابرابری‌های اجتماعی را کشف و افشا نمایند و در نهایت در مقابل آن ایستادگی کنند (Van Dijk, 1998: 1, Amalsaleh & Sajjadi, 2004: 28).

CDA، تحلیل روابط دیالکتیکی بین گفتمان (شامل زبان و نیز اشکال دیگر فعل و انفعال‌ها مانند زبان بدنی) و عناصر دیگر کردارهای اجتماعی است (Fairclough, 2003).

دو شاخه کلی در تحلیل گفتمان وجود دارد: شاخه زبان‌شناختی فرمالیستی⁴ و شاخه اجتماعی - فرهنگی محور. بسیاری از محققان این دو کانون مجزا از هم را در تحلیل گفتمان با هم ترکیب کرده‌اند تا یک نگاه همه‌جانبه به گفتمان داشته باشند که این کار از طریق CDA انجام می‌گیرد (Leitch & Davenport, 2005). ریشه در زبان‌شناسی انتقادی⁵ دارد. بسیاری، مبنای CDA را در تئوری انتقادی مکتب فرانکفورت می‌دانند (Wodak, 2002: 12 & VanDijk, 1998: 1). زبان‌شناسی انتقادی در سال 1970 به وسیله یک گروه از زبان‌شناسان که در دانشگاه ایست انجلیا⁶ گردهم آمده بودند، توسعه پیدا

1- Normav Fairclough

2- Hillary Jencks

3- VanDijk

4- Formalist Linguistic

5- Critical linguistics

6- East Anglia

کرد. روی کرد آن‌ها مبتنی بر زبان‌شناسی نقش‌گرای هلیدی¹ بود. هدف آن‌ها آشکار کردن روابط قدرت پنهان و فرایندهای ایدئولوژیکی موجود در متون زبانی بود. این هدف با استفاده از ابزارهای تحلیل زبان‌شناسی انتقادی مبتنی بر زبان‌شناسی نقش‌گرای هلیدی تعقیب شد (Sheyholislami, 2004).

این رشته تحت تاثیر اندیشمندان اجتماعی نظیر گرامشی²، آلتوسر³، هابرماس⁴، فوکو⁵ و دیگران، قرار دارد (Koosha & Shams, 2005: 10).

رویکرد CDA سیری تکوینی از تحلیل گفتمان در مطالعه‌های زبان‌شناختی است که تحلیل گفتمان را به لحاظ نظری و روش‌شناختی از سطح توصیف متون به سطح تبیین ارتقا داده است و به لحاظ محدوده تحقیق نیز گستره آن را از سطح بافت موقعیت فرد به سطح کلان یعنی، جامعه، تاریخ و ایدئولوژی وسعت بخشیده است (آفاگل‌زاده، 1386: 18).

زبان‌شناسی انتقادی و CDA به تحلیل روابط ساختاری آشکار یا پنهان سلطه، تبعیض نژادی، قدرت، کنترل و تجلی آن‌ها در زبان علاقه‌مندند. به عبارت دیگر هدف CDA، فهم نابرابری‌های اجتماعی است، آن گونه که در زبان به کار می‌رود و این کاربرد مستمر موجب شکل‌گیری، تثبیت و مشروعیت آن می‌شود. بر همین اساس اکثر تحلیل‌گران گفتمان انتقادی، ادعای هابرماس را که «زبان هم چنین وسیله سلطه و نیروی اجتماعی است و در خدمت مشروعیت بخشی به روابط قدرت سازماندهی شده است» تأیید می‌کنند (آفاگل‌زاده و غیثیان، 1386: 36).

CDA یک نوع تحلیل محتوای متدولوژیکی است که توسط پژوهشگران اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرد و به بررسی تکرار موضوعی موارد مرتبط به نظریه انتقادی می‌پردازد (Fairclough, 2003). نظریه انتقادی به بررسی جوامع و ارزیابی این مورد می‌پردازد که چگونه این جوامع در مورد اقلیت‌ها و با گروه‌هایی که به شیوه سنتی

1- Halliday

2- Gramsci

3- Althusser

4- Habermas

5- Foucault

سرکوب شده و ساکت شده‌اند، آن‌ها را انکار کرده و یا به هستی آن‌ها ارج می‌نهند. این نظریه به بررسی اثرات منفی قدرت در جامعه و چگونگی کاهش این اثرات می‌پردازد (Arnowitz & Giroux, 1991).

حرف C در CDA به مفهوم دستورکار سیاسی آشکار می‌باشد. CDA متعهدانه عمل می‌کند، از یک طرف به حمایت گروه‌های سرکوب شده می‌پردازد و از طرف دیگر با گروه‌های برتر مخالفت می‌کند و به وضوح علائق و خواسته‌های رهایی‌بخش را مطرح می‌کند که باعث ایجاد انگیزه در آن می‌شود. این کار باعث انتقال دیدگاه‌های ایدئولوژیکی می‌شود که گفتمان در صدد انتقال آن است و می‌خواهد روابط نابرابر قدرت بین (برای مثال) طبقات اجتماعی زنان و مردان، اقلیت‌ها و اکثریت‌های فرهنگی - قومی را به وجود می‌آورد (Jones, 2007: 356).

با توجه به توضیح‌های ارائه شده در مورد گفتمان و CDA، می‌توان اذعان نمود که این گفتمان، جایگاه ویژه‌ای در روش تحقیق کیفی به خود اختصاص داده است. چرا که، علاقه‌مندی به تحقیق کیفی طی دهه‌های اخیر به سرعت در حال افزایش بوده و تحقیق کیفی ارتباط خاصی با مطالعه روابط اجتماعی دارد و وامدار این واقعیت است که زیست‌جهان‌ها متکثر شده‌اند. تغییرات سریع اجتماعی و در نتیجه آن تنوع زیست‌جهان‌ها به شکل روزافزونی محققان اجتماعی را با زمینه‌های اجتماعی و دیدگاه‌های جدیدی مواجه می‌کنند. این مسائل به قدری برای آنان نوظهورند که روش‌شناسی‌های قیاسی سنتی‌شان، استخراج سوال‌ها و فرضیه‌های تحقیق، از الگوهای نظری و آزمون آن‌ها در برابر شواهد تجربی، به واسطه گوناگونی موضوعات، دیگر پاسخگو نیست. از این رو، تحقیق اجتماعی به شکل فزاینده‌ای وادار به استفاده از استراتژی‌های استقرایی شده است. علاوه بر این تحولات عمومی، محدودیت رویکرد کمی، همواره نقطه شروعی برای استدلال به نفع تحقیق کیفی بوده است (فلیک، 1387: 13).

در تحقیقات کیفی، پدیده مورد نظر بسیار پیچیده بوده و فهم آن مشکل می‌باشد (Eric, 2006). پژوهش‌های کیفی به محیط‌های طبیعی توجه دارد و سر و کار آن با جریان طبیعی زندگی و با موقعیت‌هایی است که به طور طبیعی در جریان وقایع لحظه به

لحظه و روز به روز شکل می گیرند. پژوهش گرک یفی به دنبال تجربه زنده در شرایط واقعی است و تلاش می کند که بدون برهم زدن صحنه و به صورت غیرمداخله ای به گردآوری داده ها بپردازد و هدف وی از این تلاش، اطمینان یافتن از این امر است که داده ها و تحلیل آن ها انعکاس درستی از وقایع جاری هستند (Wood, 2006: 7).

حال باید به این سوال پاسخ داد که تحلیل گفتمان در حوزه روش های کیفی جای می گیرد یا کمی؟ برساخت گرایی اجتماعی، پیش زمینه نظری تحلیل گفتمان را تشکیل می دهد. پرسش تحقیق در این روش به چگونگی ساخته شدن واقعیت اجتماعی در قالب گفتمان مربوط به فرایندها یا موضوعات خاص متمرکز است. داده های تجربی این حوزه از مقالات رسانه ها تا مصاحبه را در بر می گیرد. تفسیر بر مبنای متن پیاده شده این مصاحبه ها یا متونی که انتخاب می شوند انجام می گیرد (فلیک، 1387: 363).

تحلیل گفتمان هم یکی از روش های تحقیقی کیفی است که تلاش می کند واقعیت جاری در زندگی افراد را از زوایای مختلف نشان دهد. رویکردهای مختلف CDA به مطالعه ابعاد مختلف متن جهت درک زبان مورد استفاده می پردازد (Wortham, 2007). از این گرایش به دلیل بین رشته ای بودن به عنوان یکی از روش های کیفی در حوزه های مختلف علوم سیاسی، علوم اجتماعی، ارتباطات و زبان شناسی انتقادی استقبال شده است (فرکلاف، 1379: 8).

رویکردهای تحلیل گفتمان انتقادی

CDA یک رویکرد مستقل نیست و میان رشته ای عمل می کند. محققان مختلف CDA از روش های گوناگون تئوریک استفاده می کنند این روش ها شامل دیدگاه های جامعه شناختی خرد، تئوری های شناخت و گرامر اجتماعی، جامعه و قدرت و مواردی مانند آن می باشد (Hill, 2009). از جمله اندیشمندانی که به صورت عمیق روی CDA کار کرده اند و در توسعه آن سهم به سزائی داشته اند، می توان به وندایک، وداک¹ و فرکلاف² اشاره کرد.

1- Wodak
2- Fairclough

دیدگاه نورمن فرکلاف در مورد CDA به عنوان روشی مطرح می‌شود که می‌توان آن را در تحقیقات اجتماعی علمی مورد استفاده قرار داد (Jones, 2007: 356). فرکلاف - رویکرد خود را مطالعه انتقادی زبان می‌نامد و اولین هدف را که بیشتر جنبه نظری دارد «کمک به تصحیح کم توجهی گسترده نسبت به زبان در تولید، حفظ و تغییر روابط اجتماعی قدرت» و دومین هدف را که عملی‌تر است «کمک به افزایش آگاهی نسبت به این که چگونه زبان در سلطه بعضی بر بعضی دیگر نقش دارد»، می‌داند (آقاگل - زاده، 1386: 37).

از نظر فرکلاف، زبان یک کردار اجتماعی است. این مفهوم در بردارنده چند مفهوم ضمنی است: 1- زبان بخشی از جامعه است و خارج از آن نیست. 2- زبان فرایندی اجتماعی است. 3- زبان یک فرایند مشروط اجتماعی است. یعنی مشروط به سایر بخش‌های غیر زبانی جامعه است (همان).

فرکلاف در رویکرد خود بر آن است تا به تبیین قراردادهای موجود پردازد، قراردادهایی که نتیجه روابط قدرت و نزاع بر سر آن هستند. او بر مفروضات عقل سلیمی تاکید دارد که به طور ضمنی پا بند قراردادهایی هستند که بر اساس آن مردم با یکدیگر تعامل زبانی دارند و عموماً از وجودشان آگاه نیستند. این مفروضات، همان ایدئولوژی است که رابطه نزدیکی نیز با قدرت دارد. اعمال قدرت در جوامع نوین، به طور روزافزونی از طریق ایدئولوژی و به ویژه از طریق کارکردهای ایدئولوژیک زبان صورت می‌گیرد (آقاگل‌زاده و غیاثیان، 1386: 43). فرکلاف محقق پیشگام در CDA می‌باشد که به بررسی تئوری‌های اجتماعی و قدرت می‌پردازد. همان گونه که فرکلاف می‌گوید، CDA ابزاری برای بررسی و فهم شکل و محتوای گفتمان می‌باشد. بنابراین CDA اساساً با تحلیل روابط ساختاری مبهم و هم‌چنین واضح و روشن هم‌چون تسلط، تبعیض، قدرت و کنترل در ارتباط است. به نحوی که این شرایط در زبان نمایش داده می‌شود. متون یکی از منابع بسیار مهم برای CDA می‌باشند. چرا که می‌توانند تاثیر علی بر مردم (باورها، دیدگاه‌ها و ...) اعمال، روابط اجتماعی و جهان مادی داشته و حتی آن‌ها را تغییر بدهند. از یک طرف فرایندهای تولید متن و تفسیر آن‌ها از طریق ماهیت

عمل اجتماعی شکل می‌گیرد و از طرف دیگر فرایند تولید، متن را شکل می‌دهد و فرایند تفسیری بر علائم و کلید واژه‌های موجود در متن تاثیر می‌گذارد (Hill, 2009). CDA یک چهارچوب 3 بعدی است که به بررسی متن، عمل اجتماعی و گفتمان می‌پردازد (Leitch & Davenport, 2005).

وندایک نیز، بر اساس گرایش چند رشته‌ای خود، برای روشی که در CDA به کار می‌گیرد، برچسب تحلیل گفتمان شناختی - اجتماعی¹ را بر می‌گزیند. وندایک بر این باور است که بین ساختارهای اجتماعی رابطه مستقیمی وجود ندارد و آن‌ها همیشه به واسطه شناخت فردی و اجتماعی به یکدیگر مرتبط می‌شوند. از این رو، او مثلث «جامعه - شناخت - گفتمان» را عرضه می‌کند. در مثلث وندایک، گفتمان در مفهوم گسترده به‌رویدادی ارتباطی اطلاق می‌شود که شامل تعامل‌های گفتاری، متن نوشتاری، حرکات دست و صورت، تصاویر و سایر دلالت‌های نشانه‌شناختی است (آقاگل‌زاده و غیائیان، 1386). در مثلث وندایک، ایدئولوژی یک نقش چشمگیر در خلق شناخت-های اجتماعی مورد پذیرش گروه‌های اجتماعی، سازمان‌ها یا نهادها بازی می‌کند. ایدئولوژی دارای بعد شناختی است (Khajeh & Khanmohammad: 28)، که شامل هم شناخت فردی و هم شناخت اجتماعی (همان: 39)، افکار، باورها، قضاوت‌ها، دانش، ارزش‌ها و ادراکات می‌باشد. هم‌چنین دارای یک بعد اجتماعی است که شامل گروه‌های اجتماعی (مانند روزنامه‌نگاران و اساتید) و گروه‌های کنش می‌باشد (Khajeh & Khanmohammad: 28). جامعه هم تعامل‌های رو در رو و موقعیتی و ساختارهای خرد محلی و هم ساختارهای کلان سیاسی، اجتماعی، جهانی که بر اساس گروه و روابط گروهی (چون سلطه و نابرابری) تعریف می‌شود جنبش‌ها، نهادها، سازمان‌ها، فرایندهای اجتماعی، نظام‌های سیاسی، و ویژگی‌های انتزاعی‌تر جوامع و فرهنگ‌ها را در بر می‌گیرد (همان). به باور وندایک، CDA کارآمد باید درک درستی از ماهیت قدرت و سلطه اجتماعی داشته باشد. به عقیده وندایک قدرت در بردارنده کنترل است، یعنی کنترل اعضای یک گروه روی اعضای دیگر گروه‌ها. درکنار کنترل

عمل کرد افراد از طریق اعمال خشونت‌آمیز، قدرت نوین و مؤثرتر یعنی قدرت‌شناختی قرار دارد که با به کارگیری راهکارهای اقناع¹، کتمان² یا اجماع³ در گفتمان، بر عقاید و افکار دیگران تاثیر می‌گذارد و سلطه در گفتمان را باز تولید می‌کند (همان: 40-41).

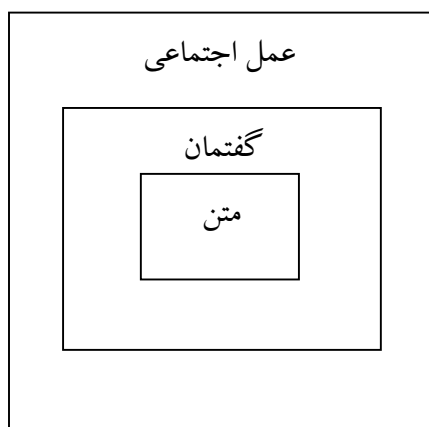
روث وداک، با رویکردی جامعه‌شناختی و تاریخی به گفتمان، معتقد است رویکرد تاریخی به گفتمان، گفتمان (زبان نوشتاری و گفتاری) را شکلی از کردار اجتماعی در نظر می‌گیرد. توصیف گفتمان به عنوان یک کردار اجتماعی، به این معنا است که یک رابطه دیالکتیکی بین گفتمان ویژه و موقعیت‌ها، نهادها و ساختارهای اجتماعی که آن را استخوان‌بندی می‌کند وجود دارد. یعنی گفتمان به وسیله آن‌ها شکل گرفته است و به آن‌ها نیز شکل می‌دهد. گفتمان از نظر اجتماعی، سازنده شرایط اجتماعی است. آن، متشکل از موقعیت‌ها، موضوع‌های دانش و هویت‌های اجتماعی و روابط بین مردم و گروه‌های مردم است. گفتمان هم از این نظر که به حفظ و باز تولید وضع موجود اجتماعی کمک می‌کند و هم بر دگرگونی آن تاثیر دارد، سازنده است. از این نظر گفتمان دارای اهمیت تاریخی می‌باشد (9: Wodak, 2005).

با وجود مفاهیم متفاوتی از ایدئولوژی، نظریه انتقادی تمایل به آگاهی‌بخشی به افرادی دارد که در خصوص منافع و نیازهای خود فریب خورده‌اند (آقاگل‌زاده و غیاثیان، 1386: 47). ایدئولوژی برای CDA به عنوان ابزار مهمی جهت حفظ و نگهداری روابط قدرت نابرابر به کاربرده می‌شود. CDA علاقه ویژه‌ای به شیوه‌هایی دارد که به صورت غیرمستقیم ایدئولوژی را در نهادهای اجتماعی گوناگون به کار می‌برد. یکی از اهداف CDA، رازگشایی از گفتمان‌ها از طریق رمزگشایی ایدئولوژی است (10: Wodak, 2005).

با توجه به سه رویکرد مطرح شده در رابطه با CDA، سه سطح برای این نوع گفتمان به عنوان یک روش تحقیق کیفی قابل تشخیص می‌باشد: سطح توصیف: در این سطح متن بر اساس مشخصه‌های زبان‌شناختی اعم از آواشناسی، واج‌شناسی، نحو، ساخت

1- Persuasion
2- Dissimulation
3- Herman

واژه یا صرف و معنی‌شناسی و تا حدودی کاربردشناسی، مورد توصیف و تحلیل واقع می‌شود. سطح تفسیر¹: به تفسیر متن بر مبنای آن چه که در سطح توصیف بیان شده با در نظر گرفتن بافت موقعیت و مفاهیم و راهبردهای کاربردشناسی و عوامل بینا متنی می‌پردازد. سطح تبیین²: به توضیح چرایی تولید چنین متنی از میان امکانات مجاز موجود در آن زبان برای تولید متن در ارتباط با عوامل جامعه‌شناختی، تاریخی، گفتمان، ایدئولوژی و قدرت و قراردادهای و دانش فرهنگی - اجتماعی می‌پردازد (آقاگل‌زاده، 1386: 19).

شکل شماره (1): سطوح سه گانه تحلیل در CDA
(Hill, 2009)

هم‌چنین با توجه به رویکردهای مطرح شده در باب CDA، که جای‌گاه زبان در آن جایگاه بالایی است: زبان یک پدیده اجتماعی است. نه فقط افراد بلکه نهادها و گروه‌های اجتماعی نیز معانی ویژه‌ای دارند و ارزش‌ها در زبان به شیوه سیستماتیک بیان می‌شوند. متون و واحدهای وابسته زبان در ارتباط می‌باشند، خوانندگان و شنوندگان در دریافت متن منفعل نیستند و همگونی‌هایی در زبان علوم و زبان نهادها وجود

1- Interpretation
2- Explanation

دارد (Wodak, 2002: 15). بر این اساس، CDA به دنبال دستیابی به اهدافی است که عبارتند از:

ساخت روابط آشکار بین رویه‌های گفتمان، کردارهای اجتماعی و ساختارهای اجتماعی است (Sheyolislami, 2004). تمرکز روی مشکلات اجتماعی و مسائل سیاسی (Van Dijk, 1998). بررسی رابطه میان زبان و قدرت (Wodak, 2002: 6). تغییر نابرابری-ها، بی‌عدالتی‌ها، بیدادگری‌ها و فقدان دموکراسی در جامعه، به وسیله بررسی کردار اجتماعی از طریق تحلیل انتقادی گفتمان و کنش‌های اجتماعی (Bhatia, Flowerdew, Jones). نهایت امر این که، CDA، زبان را به عنوان گفتمان می‌بیند، که شکلی از کردار اجتماعی است. آن روی نقش گفتمان در تولید و باز تولید واقعیت اجتماعی¹، در تحمیل² و تاویل³ روابط و هویت‌های اجتماعی و بنابراین مطالعه این که چه طور گفتمان بر پیوستگی⁴ و تغییر اجتماعی، تاثیر دارد (Koosha & Shams, 2005: 10). تحلیل متن‌ها و توصیف ویژگی‌های استفاده شده برای کنترل و اداره خوانندگان (Rahimi & Amalsaleh, 2008: 118).

CDA به منظور فهم روابط و توان موجود در گفتمان به کار می‌رود و از آن برای تجزیه و تحلیل رسانه‌های خبری، تبلیغات و به ویژه اسناد سیاسی دولتی استفاده می‌شود (Hill, 2009). محقق برای انجام CDA باید مراحل زیر را در اجرای این روش تحقیق کیفی رعایت نماید:

محقق باید متن را برای تحلیل به صورت مکتوب در آورد، البته اگر قبلاً به شکل مکتوب نبوده است. تداعی آزاد معانی به منزله راهی برای دستیابی به شبکه‌های فرهنگی است که باید آن‌ها را یادداشت کرد. محققان باید با علامت‌گذاری متن یا بخش‌گزینش شده‌ای از آن، معمولاً به وسیله اسم، به شکل سیستماتیکی موضوع را آیت‌بندی کنند. باید فاصله خود را از متن حفظ کرد. برای این کار باید به جای این که

1- Social reality
2- Enforcing
3- Transforming
4- Continuity

متن را «راجع به» موضوع تحقیق بدانیم خود آن را هدف مطالعه به حساب بیاوریم. باید به شکل سیستماتیکی «سوژه‌ها» شخصیت‌ها، خصیصه‌ها، موقعیت‌های نقشی را که در متن مشخص شده‌اند بازسازی کرد. باید حقوق و وظایف از پیش مفروض «سوژه‌ها» را که در متن مشخص شده‌اند، بازسازی کرد. نقشه شبکه روابط را در قالب الگوهای ترسیم کرد. این الگوهای زبانی «گفتمان» هستند و می‌توان به این طریق آن‌ها را در ارتباط با ایدئولوژی، قدرت و نهادها قرار داد (فلیک، 1387: 36).

سرانجام، هر روشی محدودیت‌های خاص خود را دارد که محدودیت‌های CDA را نیز می‌توان به صورت زیر بیان داشت:

پیشنهادهای روش‌شناختی درباره اجرای تحلیل گفتمان عمدتاً در ادبیات این حوزه به شکل ضمنی و غیر دقیق مطرح شده‌اند. ادعاهای نظری و نتایج تجربی، غالب آثار منتشر شده در این حوزه را تا زمان حاضر تشکیل می‌دهند (همان: 363).

CDA در رابطه با این که آیا ادعای سیاست‌مداران کاملاً دروغ است، تبلیغاتی بیش نیست، مفاهیم پوچ و ظالمانه می‌باشد، ادعاهای نیمه دروغ و نیمه راست هستند و حرفی برای گفتن ندارد. نهایتاً این که CDA هنوز می‌تواند بدون توجه به مسائل واقعی ما را در تعیین این که آیا گفتمان‌ها ایدئولوژی هستند یا نه، یاری بکنند. اما تلاش برای دسته‌بندی موضوعات واقعی و سوال‌های حقیقی به کمک انتقادات سیاسی و اجتماعی تقریباً بی‌فایده بوده و در CDA حالت ارتجاعی دارد (Jones, 2007: 365). ولی با این حال CDA، از آن جا که بر نقش زبان در تفسیر و تبیین معانی نهفته در کردارها و کنش‌های اجتماعی تاکید ویژه‌ای دارد و از طرفی می‌توان با تکیه بر CDA، به بررسی و کنکاش مسائلی پرداخت، که از طریق سایر شیوه‌ها یا ممکن نبوده و یا با دشواری زیادی همراه می‌باشد. و لذا این شیوه می‌تواند به عنوان یک روش تحقیق مؤثر مورد استفاده قرار گیرد که نتایج قابل اطمینانی به دست دهد.

جمع‌بندی

مقاله حاضر، با هدف معرفی تحلیل گفتمان انتقادی یا CDA به عنوان روش تحقیق کیفی نگاشته شده است. به طور کلی، تحلیل گفتمان به معنی تحلیل و تفسیر گفتار و

کردار اجتماعی و پی بردن به عمق و معنای نهفته در لابه‌لای جملات و متن‌های نویسندگان و تعیین رابطه بین خواننده و نویسنده به خصوص در زمینه قدرت و سیاست می‌باشد. در این میان، به نقش زبان به عنوان عامل مؤثری در تحلیل متون و سخنان تاکید می‌شود، چرا که تحلیل گفتمان، با کاربرد زبان در بسیاری از بسترهای اجتماعی، به خصوص در تعامل‌ها و کنش‌های اجتماعی سر و کار دارد. CDA، نیز به عنوان یکی از روش‌های تحقیق کیفی، جهت بررسی نابرابری‌های اجتماعی، قدرت سیاسی، استثمار و سلطه، تغییرات اجتماعی و ... قابل کاربرد می‌باشد. سه رویکرد اساسی مطرح شده نیز از زوایای متفاوت ولی نزدیک به هم در ارتباط با CDA مطرح شده است: به عقیده فرکلاف، CDA، با تحلیل روابط ساختاری مبهم و هم‌چنین واضح و روشن چون تبعیض و قدرت در ارتباط می‌باشد. فرکلاف بر این باور است که بررسی یک واقعه اجتماعی پیچیده نیاز به این دارد که به تمامی ابعاد آن توجه کنیم. بررسی متن شامل تحلیل فرم و محتوی آن می‌باشد. فعالیت گفتمانی شامل فهم این مطلب است که مشارکت کنندگان چگونه متون را تولید و تفسیر می‌کنند. «توجه به فرایندهای تولید متن، توزیع و مصرف» با نگاهی وسیع‌تر به متن می‌توان به این مورد فکر کرد که متن چگونه تولید شده و مصرف می‌شود. این نوع نگرش به ما کمک می‌کند تا بدانیم که چگونه متون فهمیده شده و مورد استفاده قرار می‌گیرند. عمل اجتماعی به ساختار شرایط، ساخت نهادی و ساخت وسیع اجتماعی می‌پردازد. تحلیل متون جزئیات مربوط به گفتمان را ارائه می‌دهد و این که چگونه از استعاره، سبک و نمونه‌های متعددی در متن استفاده می‌شود (شکل شماره 2)

به باور وندایک نیز، CDA به بررسی ماهیت قدرت و تاثیر آن بر روابط اجتماعی می‌پردازد به عبارتی، از نظر وی قدرت به عنوان عامل کنترل محسوب می‌شود. هم‌چنین از نظر وداک، با استفاده از CDA موضوعاتی نظیر روابط و تعامل‌ها، کنش‌های اجتماعی، دانش و فهم، فرهنگ و گروه‌های اجتماعی می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد، به عبارتی گفتمان، خود عامل ایجاد شرایط اجتماعی می‌باشد. با توجه به موارد یاد شده، می‌توان نتیجه گرفت که CDA، به عنوان یک روش در تحقیقات اجتماعی آن

هم از نوع کیفی، گام‌های مؤثری در جهت بررسی رابطه بین زبان و قدرت با تاکید بر نقش زبان و اهمیت آن در تفسیر گفتارهای اجتماعی، هم چنین، مسائلی چون نابرابری‌های اجتماعی، شیوه‌های دستیابی به دموکراسی، مطالعه و تفسیر متون، پیام‌های رسانه‌ها، فرهنگ و سیاست که نگاهی انتقادی به این امور دارد، برمی‌دارد.

معانی

گفتمان‌ها در بیرون از سازمان وجود دارند، اما می‌توانند در تولید بدنه‌های دانش و نیز در سیستم‌های واقعیت درون سازمان، به کار گرفته شده و از آن‌ها حمایت بکنند.

حقیقت و تأثیرات آن

تبدیل گفتمان خارجی به گفتمان درونی جهت تغییر استراتژیک در توسعه سازمانی منوط به شرایط زیر است:

- امکاناتی برای بودن در سازمان و فعالیت، تنظیم شده باشد.
- ساختن موقعیت‌های مطیع و زبردست تعدیل یافته یا جدید با هویت‌های ایده‌آل.
- به وجود آوردن این موقعیت‌های مطیع، وابسته به کنشگرانی است که بیرون از سازمان قرار دارند و تقویت معیارها به وسیله هدایت کارآمد صورت می‌گیرد.

کنشگران با موقعیت‌های فروتر یا شیوه‌های مشخص درگیر نمی‌شوند:

- هویت‌های از پیش موجود، طرد می‌شوند و از طریق وضع هویت‌های جدید و هدایت در جهت تثبیت رویه‌های جدید بر اساس گفتمان جدید، جایگزین می‌شوند.
- تصاحب یا مقاومت پنهان: هویت‌های جدید با هویت‌های از پیش موجود ادغام می‌شوند و یک شکل و فرم ترکیبی و مختلطی را به وجود می‌آورند و به سمت تعدیل رویه‌های موجود رهبری می‌شوند که این رویه‌ها، هم‌سازی مغرضانه‌ای با گفتمان جدید دارند.
- مقاومت آشکار: هویت‌های جدید طرد می‌شوند و هویت‌های فرعی وضع می‌شوند و به رویه‌های غیرقابل تغییر یا رویه‌های جدیدی رهبری و هدایت می‌شوند که مطابق با گفتمان جدید نیستند.

شکل شماره (2): مدل گفتمانی تغییر استراتژی و پیوند آن با سطوح سه گانه تحلیل در CDA (Hill, 2009)

متن/گفتار

اعضای سازمان متن و گفتار را در پاسخ به تأثیرات حقیقی گفتمان تولید می‌کنند

- روایت‌های تحکم‌آمیز: متن و گفتار در حمایت از یک استراتژی تغییر تولید می‌شوند و بازتولید می‌شوند به وسیله اعضای سازمان (نتیجه مورد پذیرش).
- روایت‌های آهنگین: متن و گفتار به وسیله اعضای سازمان با استفاده از استراتژی‌های بلاغی توسعه می‌یابد و روایت‌های تحکم‌آمیز را تعدیل می‌کند و یا به صورت پوشیده با آن‌ها ستیزه‌جویی می‌کند (مقاومت پنهان).
- روایت‌های معکوس: متن و گفتار به وسیله اعضای سازمان تولید شده و روایت‌های تحکم‌آمیز را به چالش می‌کشد (مقاومت آشکار).

شکل شماره (3): ساختار تولید متن و گفتار در گفتمان سازمانی

منابع

- آقاگل‌زاده، ف. (1385). **تحلیل گفتمان انتقادی**. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی. چاپ اول.
- آقاگل‌زاده، و دیگری. (1386). **رویکردهای غالب در تحلیل گفتمان انتقادی**. آقاگل‌زاده، ف. (1386). **تحلیل گفتمان انتقادی و ادبیات**. SID.
- بشیر، ح. (1385). **تحلیل گفتمان دریچه‌ای برای کشف ناگفته‌ها**. تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ چهارم.
- بهرام‌پور، ش. (1379). **مقدمه تحلیل گفتمان انتقادی**. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، چاپ اول.
- تاجیک، م. (1377). **متن، وانموده و تحلیل گفتمان (2)**. مجله گفتمان، سال اول، شماره اول.
- فرقانی، م. (1382). **راه دراز گذار**. تهران: فرهنگ و اندیشه، چاپ اول.
- فرکلاف، ن. (1379). **تحلیل گفتمان انتقادی**. ترجمه: پیران و همکاران. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- فلیک، ا. (1387). **تحقیق کیفی**. مترجم: ه، جلیلی. تهران: نشرنی.
- میرفخرایی، ت. (1383). **فرایند تحلیل گفتمان**. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- یارمحمدی، ل. (1383). **گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی**. تهران: هرمس.

Agiro, Christa P. (2009). **Comparative Critical Discourse Analysis of Teacher Editions of Secondary American Literature Textbooks Adopted for Use in Christian and Public Schools**, A dissertation presented to the faculty of the College of Education of Ohio University, In partial fulfillment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy.

Amalsaleh, E. & Sajjadi, S. (2004). **War representation in the Bush s September 11th speech**, IJAL, Vol.7, No.1, PP:25-43.

Anataki, C. & Billing, M.G. & Edwards, D. & Potter, J.A. (2002). **Discourse Analysis Means Doing Analysis: A Critique of six Analysis Shortcomings**.

- Arnowitz, S. & Giroux, H. A. (1991). **Textual authority, culture, and the politics of literacy**. In M. W. Apple & L. K. Christian-Smith (Eds.), *The politics of the textbook* (pp. 213-241). New York: Routledge.
- Bhatia, V.K. & Flowerdew, J. & Jones, R. H. (۹). **Approaches to Discourse Analysis**, PP:1-17.
- Budd, J.M. (1997). **A critique of customer and commodity**. *College & Research Libraries*, 58(4), 310-321.
- Eric P. Jack, A. (2006). **from methodological triangulation in management research**, *Management Research News, Department of Quantitative Analysis and Operations Management, College of Business Administration, University of Cincinnati*. Cincinnati, Ohio, USA, Volume 29 Number 6 2006 pp. 345-357.
- Fairclough. N. (2003). **The Dialectics of Discourse**, PP: 1-7.
- Fairclough, N. (2003). **Analysing discourse: Textual analysis for social research**. New York: Routledge.
- Groff, Ruth. (2004). **Critical realism ,Post-positivism and the possibility of knowledge** ,Routledge.
- Hill, H. (2009). **Outsourcing the public library: A Critical Discourse Analysis(Dissertation)**, the Faculty of the Graduate School at the University.
- Hoepfner, Y. M. (2006). *Critical Discourse Analysis*.
- Jones, Peter E. (2007). **Why there is no such thing as “critical discourse analysis”**. *Language & Communication*27, pp. 337–368.
- Khajeh, Z. & Khanmohammad, H. (۹). **Transmission of Ideology through Translation: a Critical Discourse Analysis of Chosky s "Media control" and its Persian Translations**, *SID*, PP:24-42.
- Koosha, M., & Shams, M.R. (2005). **A Critical Study of News Discourse: Iran s Nuclear Issue in the British News Paper**. *IJAL*, VOL.8, NO.2.
- Leitch, S., & Davenport, S. (2005). **The politics of discourse: Marketization of the New Zealand science and innovation system**. *Human Relations*, 58(7), 891-912.
- Phillips, Nelson., Graham., Janes. (2008). **Applying Critical Discourse Analysis in Strategic Management Research, Organizational Research Methods**. Volume 11, Number 4. PP: 770-790.
- Rahimi, M. & Amalsaleh, E. (2008). **Discursive Representation of the Winner and Loser: The Case of Reports**. *IJAL* , Vol.11 , No.1.
- Sheyholislami, J. (2004). **Critical Discourse Analysis**. Available [http:// www.carleton.ca/cda.htm](http://www.carleton.ca/cda.htm).
- Van Dijk, T. A. (1998). **Critical Discourse Analysis, To appear in Tannen. D. & Schiffrin, D. & Hamilton , H. (Eds) , Handbook of Discourse analysis (in preparation) , PP:352-371.**

Wodak, R. (2002). **Aspects of Critical Discourse Analysis** , Azfal .36 , PP:5-31.

Wood, P. (2006), **Successful Writing for Qualitative Researchers**. second edition, Routledge.

Wortham, S. (2007). **Education 645: Methods of Discourse Analysis**.